

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.257857>

В. І. Тютюгін,
канд. юрид. наук, проф., заслужений
юрист України, професор кафедри
кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЯК ВИД ПОКАРАННЯ¹

Цією лекцією розпочинаємо цикл лекцій, присвячених аналізу окремих видів покарань, які входять в їх систему за кримінальним правом України, вичерпний перелік яких наведено в ст. 51 КК.

Відповідно до п. 3 ст. 51 і ст. 55 КК одним із видів кримінальних покарань є *позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю* (далі – позбавлення права). Цей вид покарання достатньо широко представлений і в Особливій частини КК, у 279-ти санкціях статей якої передбачено це покарання².

Поняття позбавлення права. Будь-яке покарання, в тому числі і позбавлення права, згідно з ч. 1 ст. 50 КК є заходом державного примусу, який полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. З цього випливає, що для визначення поняття цього виду покарання слід встановити сутність (характер та обсяг) тих правообмежень, які складають його зміст. При цьому необхідно враховувати, що зміст цих правообмежень, їх характер, обсяг та форми прояву мають певні особливості у різних видах покарань. Однак задля з'ясування цих особливостей відправним є положення про те, що сутністю будь-якого покарання є кара, яка саме і виражається в тих позбавленнях і обмеженнях прав і свобод особи, яким вона піддається і яких зазнає у разі її засудження і відбування призначеного судом покарання.

¹ Лекція з навчальної дисципліни «Кримінальне право України. Загальна частина» для студентів II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

² Кількість санкцій наведено за КК України станом на 01.04.2022 р.

1. Позбавлення права як один із видів покарань за своєю сутністю також є караю, яка в цьому покаранні перш за все виражається у самому факті засудження (осуді) особи – у негативній оцінці його поведінки, що міститься у вирокі суду. Однак основні правообмеження, які складають зміст цього покарання, полягають у тому, що у разі його призначення засуджений:

1) *позбавляється конкретного суб'єктивного права* – права обіймати саме ту посаду або займатися саме тією діяльністю, яку він з законних підстав обіймав або якою займався під час вчинення кримінального правопорушення³, а також пов'язаних з цим прав і можливостей;

2) *тимчасово обмежується в його правоздатності* – можливості вільного обрання (вибору) певної посади або певної діяльності протягом строку, визначеного у вирокі суду⁴.

Саме з такого розуміння сутності цього виду покарання виходить і Верховний Суд, коли вказує, що «покарання, передбачене у ст. 55 КК України, полягає в позбавленні обвинуваченого його суб'єктивного права на посаду, яку він обіймав, або на службову, професійну чи іншу спеціальну діяльність, якою він займався під час вчинення злочину, а також у тимчасовому обмеженні його правоздатності – можливості обіймати певні посади або займатися певною діяльністю протягом строку, встановленого вирокі суду»⁵.

2. Закон (ст. 55 КК) вказує на позбавлення права обіймати *певні* посади або займатися *певною* діяльністю. З цього, як зазначає Верховний Суд, випливає, що правова заборона обіймати певні посади чи зайняття певною діяльністю має бути чітко сформульована (визначена, конкретизована) у вирокі з тим, щоб не виникло ніяких сумнівів при виконанні цього

³ Далі – крим. правопорушення.

⁴ Характеризуючи це покарання, ще Н. С. Таганцев відмічав, що воно перш за все припадає на громадську і службову сферу діяльності винного, і при тому як стосовно прав і привілеїв, ним вже набутих, якими він вже користувався, так і стосовно самої можливості їх набуття, щодо його публічної правоздатності. (Див.: Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть Общая, т. II. СПб. 1902. С. 1264.

⁵ Постанова Верховного Суду від 01.11.2018 р. у справі № 753/12073/15-к (провадження № 51-2250км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77654120>.

покарання⁶. Тобто, «... призначаючи це покарання, суд має чітко вказати у вирокі ті конкретні посади, права обіймати які позбавляється засуджений, або конкретний вид діяльності, права займатися якою він позбавляється»⁷. При цьому, конкретизуючи правову заборону у вирокі, суд повинен враховувати:

1) якщо в санкції статті Особливої частини КК, за якою засуджується винний, чітко зазначено характер посад (напр., позбавлення права обіймати посади, пов'язані з відповідальністю за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів – ст. 287 КК) або вид діяльності (напр., позбавлення права керувати транспортними засобами – ст. 286 КК), то правова заборона, сформульована у вирокі, повинно відповідати змістові такої санкції;

2) якщо ж у санкції це покарання визначено лише у загальній формі (тобто, наведена у формулюванні, що використовується у ст. 55 КК) або, коли воно як додаткове призначається за розсудом суду на підставі ч. 2 ст. 55 КК⁸, тоді суд зобов'язаний конкретизувати правову заборону у вирокі, виходячи при цьому з того, з якою саме посадою або діяльністю було безпосередньо пов'язано вчинене особою крим. правопорушення.

Така конкретизація правової заборони може бути здійснена: а) або шляхом вказівки на вид конкретної посади чи діяльності, б) або шляхом опису (окреслення) характеру та обсягу тих повноважень, права володіти і користуватися якими позбавляється засуджений (напр., при засудженні за ч. 1 ст. 191 КК за привласнення чи розтрату ввіреного особі майна, в санкції якої позбавлення права визначено в загальній формі, суд у вирокі може зазначити, що позбавляє її права обіймати посади, пов'язані з обліком, зберіганням, управлінням та розпорядженням матеріальними цінностями).

⁶ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» (п. 17). *Вісник ВСУ*. 2003. № 6. С. 17.

⁷ Постанова Верховного Суду від 01.11.2018 р. у справі № 753/12073/15-к (провадження № 51-2250км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77654120>.

⁸ Докладно про особливості порядку призначення цього покарання за приписами ч. 2 ст. 55 КК буде викладено у подальшому.

Слід також урахувати, що приймаючи рішення про позбавлення права обіймати ті чи інші посади або займатися певною діяльністю, суд у вирокі повинен сформулювати цю заборону таким чином, щоб засуджений не мав можливості обіймати вказані посади чи займатися визначеною діяльністю в будь-якій сфері (галузі), а також посади чи види діяльності, однакові за характером повноважень з тими, з якими було пов'язано вчинене ним крим. правопорушення. У той же час, слід мати на увазі, що суд не має права позбавити засудженого права працювати в тій чи іншій галузі господарства, системі культури, освіти, охорони здоров'я тощо, без точного визначення у вирокі кола і характеру тих посад або конкретного виду (роду) тієї діяльності, права обіймати які або займатися якими позбавляється засуджений на визначений у вирокі строк (напр., при засудженні за незаконне проведення абортів (ст. 134 КК) суд не має права заборонити лікарю працювати в системі охорони здоров'я чи взагалі займатися будь-якою медичною практикою, але може позбавити його права займатися лікарською діяльністю).

3. Закон (ст. 55 КК) не обмежує коло і характер посад, а також видів (роду) діяльності, заборонених засудженому вирокі суду. Це можуть бути посади, що здійснюються на платній або безоплатній основі; виборні або такі, що обіймаються за призначенням; тимчасові чи постійні; керівні чи рядові, а діяльність – службовою, професійною, підприємницькою або іншою спеціальною (напр., заняття аматорським полюванням, керування особистим автотранспортом). Призначення цього покарання не залежить і від правового статусу тієї організації, у якій обіймає посаду чи займається діяльністю засуджений. Тому заборона може стосуватися посад чи діяльності, які особа здійснює у державному апараті, в органах місцевого самоврядування, громадських організаціях, на підприємствах, в організаціях чи установах, що належать до юридичних осіб як публічного, так й приватного права, незалежно від їх організаційно-правової форми та галузевої належності. Як

зазначив Верховний Суд⁹, не є перешкодою для призначення цього покарання і та обставина, що до моменту постановлення вироку підсудний вже не обіймав ту посаду або не займався тією діяльністю, з якими було пов'язане вчинене ним крим. правопорушення (напр., ще до ухвалення вироку особу було звільнено з посади чи вона припинила свої трудові (професійні) відносини з підприємством за власним бажанням). Таке роз'яснення Верховного Суду обумовлено тим, що сутність розглядуваного покарання полягає не тільки у звільненні особи з посади або у припиненні діяльності, з якими було пов'язано вчинене крим. правопорушення, скільки в позбавленні такої особи самої можливості протиправного використання таких посад чи діяльності у подальшому (у всякому разі, на строк, визначений вироком суду).

4. Таким чином, при позбавленні особи права обіймати певні посади або займатися професійною, підприємницькою або іншою спеціальною діяльністю, покарання, передбачене ст. 55 КК, обмежує правовий статус особи, частіше за все, у сфері її службової чи трудової (професійної) діяльності. Відомо, що одним із суттєвих елементів правоздатності особи, як зазначено у ст.ст. 42 і 43 Конституції України, як раз і є можливість вільного вибору професії, виду занять, а саме вибір певної посади або діяльності відповідно до покликання і здібностей особи, її професійної, спеціальної підготовки, характеру освіти та з урахуванням суспільних потреб. Із сутності цього покарання та характеру тих правообмежень, що складають його зміст, випливає, що як сама можливість обіймати ту чи іншу посаду або займатися певною діяльністю (правоздатність), так і конкретне, спрямоване на реалізацію тієї можливості, право обіймати таку посаду або займатися такою діяльністю (суб'єктивне право), яке реалізується у правовідносинах, становлять один із суттєвих елементів загального та індивідуального правового статусу особи і охороняються законом. Але здійснення цих прав

⁹ Вісник ВСУ. 2003. № 6. С. 17.

не безмежне і охороняється державою лише в тих випадках, коли їх використання не завдає шкоди суспільству та державі, правам інших громадян, тобто перебуває в повній відповідності із законом і соціальним призначенням цих прав у суспільстві. Тому протиправне використання прав та повноважень за посадою, здійснення цих прав усупереч їх призначенню, невиконання чи неналежне виконання професійних чи інших громадянських обов'язків, ставить під сумнів можливість обіймати особою ці посади чи займатися цією діяльністю, що призводить не тільки до відмови держави від охорони цих прав, а й до позбавлення особи як самих цих прав, так і можливості їх набуття протягом певного, встановленого законом і визначеного у вирокі, проміжку часу. Одним зі специфічних видів таких санкцій як раз і є покарання, передбачене ст. 55 КК. Безпосередньо втручаючись у правовий статус засудженого, воно суттєво змінює його, спричиняє серйозні обмеження, які зменшують можливість його участі в тій чи іншій сфері суспільних відносин, обмежуючи при цьому не тільки його трудові права, а у ряді випадків породжуючи й інші негативні для засудженого наслідки. Зокрема, це покарання може призвести до зниження матеріального забезпечення засудженого, втрати ним пільг і привілеїв, пов'язаних з попередньою посадою, професійною, підприємницькою чи іншою спеціальною діяльністю. Може призвести до перерви спеціального трудового стажу, а, іноді, і до втрати професійних (спеціальних) навичок. Засуджений може бути повністю позбавлений основного роду діяльності, якою він займався протягом тривалого часу і яка могла бути, навіть, головним джерелом існування як для нього самого, так і для членів його сім'ї. Для зайняття ж не забороненими вироком видами діяльності, засуджений іноді вимушений проходити навчання, яке, як правило, потребує певного часу, відповідних інтелектуальних зусиль і додаткових матеріальних витрат. У переважній більшості випадків засудження до цього виду покарання призводить і до певних моральних страждань завдяки

«випадінню» засудженого зі звичного соціального оточення, розриву необхідних для нього і соціально значущих зв'язків тощо¹⁰.

Підстава призначення позбавлення права – це встановлені в ст. 55 КК певні умови (вимоги, чинники) об'єктивного та суб'єктивного характеру, за наявності і з обов'язковим дотриманням яких суд тільки і має право призначити це покарання. Аналіз закону свідчить, що *підстава* призначення позбавлення права складається з декількох чинників, кожен із яких є обов'язковим для її наявності. Зі змісту ст. 55 КК випливає, що для призначення цього покарання суд у кожному конкретному випадку має встановити, що:

1) під час (в момент) вчинення крим. правопорушення особа обіймала ту посаду або займалася тією діяльністю, право на здійснення яких вона отримала (набула) *в установленому законом порядку*. Інакше кажучи, під час вчинення крим. правопорушення особа володіла правом обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю. Якщо ж особа взагалі не мала такого права (не була ним наділена) або самовільно (протиправно) його присвоїла, призначення цього покарання виключається. Саме тому Верховний Суд неодноразово звертав увагу судів на те, що, напр., позбавлення права керування транспортними засобами не може бути призначено особі, яка хоча фактично і керував таким засобом під час вчинення крим. правопорушення (ст. 286 КК), але не була наділений цим правом в установленому законом порядку¹¹. У той же час ще у 2003 р. Пленум Верховного Суду в п. 18 постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання» зазначив, що: «позбавлення права керувати транспортними засобами може бути призначене судом як додаткове

¹⁰ Докладно про сутність цього покарання, характер та обсяг правообмежень, що складають його зміст, див.: Тютюгін В. І. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания. Харьков: Виша школа. Изд-ВО при Харьк. ун-те. 1982. С. 4–22.

¹¹ Вісник ВСУ. 2003. № 6. С. 17; Практика судів України з кримінальних справ (2012–2013 рр.) / уклад. В. І. Тютюгін; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2014. С. 221–224; Постанова Верховного Суду від 22.01.2019 р. у справі № 708/40/18 (провадження № 51-7569км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79383420>.

покарання незалежно від того, що особа вже позбавлена такого права в порядку адміністративного стягнення»¹². Така позиція Верховного Суду заснована, по-перше, на тому, що це покарання, безумовно, є більш суворим заходом впливу, ніж аналогічне за характером правообмежень адміністративне стягнення хоча б вже тому, що воно породжує більш істотні юридичні наслідки (тягне за собою судимість і впливає на обчислення строків її погашення, може призвести до визнання знову вчиненого крим. правопорушення повторним і у зв'язку з цим до посилення покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК) тощо). По-друге, застосування позбавлення права керувати транспортними засобами як додаткового покарання стосовно особи, яка вже позбавлена його в адміністративного порядку, стосується, безумовно, лише тих випадків, коли, будучи позбавленою цього права за адміністративний проступок, особа вчиняє нове, але вже крим. правопорушення. Тобто, йдеться про вчинення особою двох різних за своєю правовою природою діянь – адміністративного проступку і крим. правопорушення, бо притягнення особи за одне й те саме діяння і до адміністративної, і до кримінальної відповідальності суперечить, як вважає Верховний Суд, ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і практиці ЄСПЛ¹³.

Виключається позбавлення особи права займатися, напр., і підприємницькою або іншою спеціальною діяльністю, якщо вона нею не займалася і свідоцтва (дозволу) на право її здійснення не мала¹⁴. Суд не може також позбавити особу права займатися і такого роду діяльністю, заборона на заняття якою встановлена самим законом (напр., суд не може позбавити особу права займатися діяльністю щодо виготовлення вогнепальної зброї або

¹² Вісник ВСУ. 2003. № 6. С. 17.

¹³ Постанова Верховного Суду від 02.12.2019 р. у справі № 612/712/16-к (провадження № 2148кмо18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/865>.

¹⁴ Практика судів України з кримінальних справ (2012–2013 рр.) / уклад. В. І. Тютюгін; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2014. С. 205–207.

наркотичних засобів, бо така діяльність прямо заборонена ст.ст. 263², 307 і 309 КК);

2) крим. правопорушення, за вчинення якого призначається позбавлення права, має бути *пов'язаним* з посадою, яку особа обіймала, або з діяльністю, якою вона займалася під час його вчинення. Найбільш чітко ця вимога сформульована в ч. 2 ст. 55 КК, зі змісту якої випливає, що позбавлення права може бути призначено не за будь-яке, а лише за таке крим. правопорушення, яке було вчинене *за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю*. Обов'язковість такої умови для призначення цього покарання підтверджує і аналіз Особливої частини КК, в санкціях статей якої позбавлення права, як правило, передбачено за діяння, що вчиняються з використанням службового становища особи або у зв'язку із заняттям нею певної діяльності (напр., ст.ст. 158, 191, 212, 364, 368 та ін.). Саме на цю вимогу (чинник підстави) постійно звертає увагу і Верховний Суд, підкреслюючи, що позбавлення права «...може бути призначене лише у тих випадках, коли вчинення злочину було пов'язане зі службовим становищем підсудного або із зайняттям ним певною діяльністю»¹⁵.

Слід також зазначити, що аналіз санкцій статей Особливої частини КК, у яких передбачено це покарання, свідчить про те, що використання посади, яку обіймає винний, чи діяльності, якою він займається, може мати місце у разі вчинення ним як *умисного*, так і *необережного* крим. правопорушення. Напр., за ст. 368 КК службова особа умисно, всупереч інтересам служби використовує своє службове становище для одержання неправомірної вигоди, а за ст. 286 КК недотримання чи неналежне виконання особою ПДР призводить до наслідків, психічне ставлення до яких виражається у необережній формі вини;

¹⁵ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.10.2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання». *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 6. С. 17; Постанова Верховного Суду від 01.11.2018 р. у справі № 753/12073/15-к (провадження № 51-2250км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77654120>.

3) характер вчиненого крим. правопорушення, дані про особу винного та інші обставини справи свідчать про *неможливість збереження за засудженим у подальшому права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю* (ч. 2 ст. 55 КК). Це хоча і *оціночний*, але такий підсумковий і вирішальний чинник підстави призначення позбавлення права, який кожного разу встановлюється судом на основі ретельного аналізу і всебічної оцінки всіх обставин конкретної справи і даних про особу винного, який остаточно переконує суд у необхідності та доцільності призначити цього покарання. Саме цей чинник підстави призначення позбавлення права є, так би мовити, конкретизацією вимоги загальних засад призначення покарання, згідно з якою особі, яка вчинила крим. правопорушення, має бути призначене покарання, *необхідне й достатнє* для її виправлення та попередження нових крим. правопорушень (ч. 2 ст. 65 КК)¹⁶.

Таким чином, аналіз підстави призначення позбавлення права свідчить, що воно належить до так званих *спеціальних* видів покарання¹⁷, бо може бути застосоване не до будь-якої особи, що вчинила крим. правопорушення, а лише до більш вузького кола суб'єктів, які: а) під час вчинення крим. правопорушення з законних підстав обіймали певну посаду або займалися певною діяльністю і б) вчинили це крим. правопорушення, пов'язане саме з тією посадою, яку обіймали, або у зв'язку із діяльністю, якою займалися.

Порядок призначення позбавлення права – це встановлені у ст.ст. 51, 52, 55, 65–73 Загальної частини КК і в санкціях статей Особливої частини КК певні *правила*, якими має керуватися і яких повинен дотримуватися суд у кожному випадку призначення цього покарання. Відповідно до ч. 3 ст. 52 та ч. 1 ст. 55 КК позбавлення права може бути призначено *як основне або як додаткове покарання*, тобто належить до так

¹⁶ Постанова Верховного Суду від 17.11.2020 р. у справі № 686/3244/20 (провадження № 51-4031км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93014978>.

¹⁷ Про поняття загальних та спеціальних видів покарань і особливості їх застосування див.: Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина: посіб. для підготовки до заліків та іспитів / В. І. Тютюгін, О. Д. Комаров, М. А. Рубашенко; від. ред. В. І. Тютюгін. 4-те вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2021. С. 151–152, 158–160.

званих «*змішаних*» видів покарання. Звідси випливає, що і порядок його призначення має певні особливості у випадках, коли воно призначається як основне або як додаткове покарання.

Призначення позбавлення права як основного покарання. При аналізі порядку його призначення у такій якості слід перш за все зазначити, що із 279-ти санкцій статей Особливої частини КК, які його містять, лише у 20-ти з них позбавлення права передбачено як *основне* покарання (напр., ч.ч. 1 ст.ст. 140, 172, 212¹, 242, 371 КК та ін.). Порядок його призначення у цих випадках встановлено у ч. 4 ст. 52 КК, згідно з якою за одне крим. правопорушення може бути призначено лише *одне основне покарання, передбачене в санкції статті* Особливої частини КК. Звідси випливає, що при вирішенні питання про призначення цього покарання як основного суд повинен керуватися таким правилами:

1. За загальним правилом, позбавлення права може бути призначено як основне покарання лише за тими статтями Особливої частини КК, в санкціях яких воно *безпосередньо* передбачено саме у такій якості (ч. 4 ст. 52 КК).

2. Виняток з цього загального правила передбачений у ч. 1 ст. 69 КК, на підставі якої суд має право: а) призначити основне покарання, передбачене в санкції, але нижче від найнижчої його межі, встановленій в санкції, або б) перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не передбаченого в санкції¹⁸.

Перший варіант застосування ч. 1 ст. 69 КК стосовно позбавлення права виключається, бо у всіх 20-ти санкціях, що його передбачають, визначена тільки максимальна межа його призначення (до 3-х, до 5-ти або до 15-ти років), тоді як мінімальна межа дорівнює тому мінімуму (2 рокам), який встановлено в ч. 1 ст. 55 КК, нижче якого це покарання взагалі не може бути призначено.

¹⁸ Слід мати на увазі, що застосування цих варіантів пом'якшення покарання за ч. 1 ст. 69 КК неможливо (виключається) у випадках засудження особи за корупційне чи пов'язане з корупцією крим. правопорушення, вичерпний перелік яких наведено у примітці до ст. 45 КК.

Другий варіант застосування ч. 1 ст. 69 КК, за якого позбавлення права призначається як більш м'який вид основного покарання, порівняно з будь-яким іншим, передбаченим в санкції, хоча і не виключається, але може бути використаний лише у випадках, коли суд встановить, що крим. правопорушення було вчинено за посадою, яку особа обіймала, або у зв'язку із діяльністю, якою вона займалася, тобто за наявності підстави призначення цього виду покарання, закріпленій в ст. 55 КК.

3. Із 20-ти санкцій, які містять позбавлення права як основне покарання, в 5-ти з них воно передбачено або як єдине (ч.ч. 1 і 2 ст. 111¹ КК), або як альтернативне (ч. 1 ст. 212¹, ст. 223¹, ч. 1 ст. 239 КК) і *найбільш суворе* основне покарання за крим. правопорушення, що вчиняється з *прямим умислом*. Причому, перші два з цих діянь (ч.ч. 1 і 2 ст. 111¹ КК) є крим. проступками (ч. 2 ст. 12 КК), а останні (ч. 1 ст. 212¹, ст. 223¹, ч. 1 ст. 239 КК) – нетяжкими злочинами (ч. 4 ст. 12 КК), за які в санкціях передбачені покарання, не пов'язані з позбавленням волі. Тому у випадках, коли зазначені крим. правопорушення були незакінченими, то у разі готування до них крим. відповідальність виключається (ч. 2 ст. 14 КК), а у разі замаху – позбавлення права не може перевищувати *двох третин* максимального його строку, встановленого в санкції (ч. 3 ст. 68 КК).

4. У санкціях ч.ч. 1 і 2 ст. 111¹, ч.ч. 1 ст.ст. 212¹, 239, 323 і ст. 223¹ КК позбавлення права передбачено як *найбільш суворий вид* основного покарання. Тому за наявності підстав для застосування ст. 69¹ КК строк останнього не може перевищувати *двох третин* максимального його строку, встановленого в цих санкціях.

5. За сукупністю крим. правопорушень позбавлення права як основне покарання може бути призначено як за одне з них, так і за декілька. У цих випадках суд повинен керуватися правилами, закріпленими в ст. 70 і ч. 3 ст. 72 КК, згідно з якими:

1) якщо позбавлення права як основне покарання призначено лише за одне з крим. правопорушень, що входять до сукупності, то при визначенні остаточної міри покарання згідно з ч. 1 ст. 70 КК воно може бути або *поглинуте* більш суворим покаранням, призначений за інше (інші) крим. правопорушення (ч. 1 ст. 70 КК), або підлягає *самотійному виконанню* (тобто, виконується паралельно з іншим покаранням), бо згідно з ч. 3 ст. 72 КК воно *не підлягає* складанню (як частковому, так і повному) з іншими видами основних покарань;

2) якщо це основне покарання призначено за декілька окремих крим. правопорушень, то воно може бути як *поглинуте* більш тривалим за строком позбавленням права, призначеним за інше крим. правопорушення, так й *частково* або *повністю складається* з ним у межах санкції, що передбачає більш тривалий його строк, чи у межах, визначених у ч. 1 ст. 55 КК. Але як поглинення, так й складання можливо у цих ситуаціях лише за умови, якщо за окремі крим. правопорушення призначені такі різновиди позбавлення права, які є *тотожними* і збігаються за характером їх правообмежень (напр., і за одне, і за інше крим. правопорушення призначено позбавлено права обіймати посади, пов'язані з обліком, зберіганням, управлінням та розпорядженням матеріальними цінностями);

3) якщо ж за окремі крим. правопорушення призначені такі різновиди позбавлення права, які є *різномірними* і не збігаються за характером правообмежень (напр., за ч. 1 ст. 140 КК забороняється займатися діяльністю, пов'язаною із наданням фармацевтичних послуг, а за ч. 1 ст. 172 КК – обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій), то при визначенні остаточної міри покарання обидва різновиди цього покарання підлягають *самотійному виконанню* (застосовуються паралельно – одне поряд з іншим) без поглинення і складання між собою. Таке рішення обумовлено тим, що у ст. 55 КК позбавлення права сформульовано лише в загальній формі (визначено лише в родових його

рисах), тоді як окремий його різновид кожного разу визначається судом шляхом конкретизації правової заборони у вироку. Таким чином, у випадках призначення за окремі крим. правопорушення різнорідних за характером правообмежень різновидів позбавлення права, призначаються, по суті, різні види цього покарання. Тому за правилами ч. 3 ст. 72 КК вони не підлягають поглиненню і складанню між собою, а *виконуються самостійно*;

6. За сукупністю вироків (ст. 71 КК) позбавлення права як основне покарання може бути призначено або тільки за попереднім, або тільки за знову ухваленим вироком, або за обома цими výroками. У цих випадках суд повинен керуватися правилами, закріпленими в ст. 71 і ч. 3 ст. 72 КК, згідно з якими:

1) якщо це основне покарання призначено тільки за попереднім вироком, то невідбута його частина не підлягає ні поглиненню покаранням, призначеним за новим вироком, ні складанню з ним, а відповідно до ч. 3 ст. 72 КК *виконується самостійно* (застосовується паралельно – поряд із покаранням, призначеним за новим вироком). У такому ж порядку *самостійно виконується* позбавлення права і у випадках, коли як основне покарання призначається лише за знову постановленим (новим) вироком;

2) якщо це основне покарання призначається за обома výroками (раніше і знову постановленими), то обидва ці види покарань згідно з ч. 3 ст. 72 КК також *виконуються самостійно* (без поглинення і складання між собою) за умови, якщо ці види (різновиди) позбавлення права є *різнорідними* і не збігаються за характером їх правообмежень;

3) якщо ж призначені за окремими výroками види (різновиди) позбавлення права є *тотожними* і збігаються за характером їх правообмежень, то остаточна міра цього покарання може бути визначена як шляхом їх *складання* між собою у межах 5-ти чи 15-річного строку, встановленого у ч. 1 ст. 55 КК, так і шляхом *поглинення* – якщо за новим

вироком позбавлення права було призначено на максимально можливий його строк, встановлений у ч. 1 ст. 55 КК.

Призначення позбавлення права як додаткового покарання. Аналіз санкцій статей Особливої частини КК, а також приписи ч. 4 ст. 52 і ч. 2 ст. 55 КК свідчить, що це покарання як додаткове може бути призначено судом у двох випадках, а саме, якщо воно: а) *безпосередньо передбачено у санкції статті Особливої частини КК* або б) *не передбачено в санкції*, але призначається на підставі ч. 2 ст. 55 Загальної частини КК.

1. Із 279-ти санкцій статей Особливої частини КК, що містять позбавлення права, у 259-ти з них воно передбачено як *додаткове* покарання. Причому, у 187-ми з цих санкцій воно передбачено як *обов'язкове* до призначення (напр., ст.ст. 364, 365, 366 КК), а у 72-х – як *факультативне* (необов'язкове) до призначення (напр., ст. 132, ч. 2 ст. 144, ч.ч. 1 ст.ст. 210, 272 КК). *Обов'язковість* призначення цього додаткового покарання закріплюється в санкції шляхом вказівки на те, що вчинене діяння карається «...з позбавлення права...», а *факультативність* – вказівкою, що діяння карається «.. з позбавленням права... *або без такого*». З наведеного випливає, що при вирішенні питання про призначення цього додаткового покарання суд повинен керуватися правилами, згідно з якими:

1) якщо це додаткове покарання передбачено в санкції як *обов'язкове* до призначення, то, за загальним правилом, суд *повинен* (зобов'язаний) його призначити, бо питання про необхідність і доцільність його застосування у таких санкціях закріплено вже самим законодавцем. Але в ч. 2 ст. 69 КК встановлено і виняток із цього загального правила, згідно з яким суд *має право* відмовитися від призначення передбаченого в санкції *обов'язкового* додаткового покарання за наявності підстав, встановлених у ч. 1 ст. 69 КК.

Приймаючи таке рішення, суд повинен мотивувати його у вирокі і послатися на ч. 2 ст. 69 КК¹⁹;

2) у деяких випадках це додаткове покарання *не може бути призначено*, незважаючи на те, що в санкції воно передбачене як обов'язкове, а підстави для застосування ч. 2 ст. 69 КК у справі відсутні. Так, у санкціях ч. 2 ст. 308, ч. 2 і 3 ст. 312 КК, які встановлюють відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання чи заволодіння шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем наркотичними засобами, психотропними речовинами їх аналогів або прекурсорамі, позбавлення права передбачено як *обов'язкове* додаткове покарання. Але воно може бути призначено далеко не у всіх випадках вчинення цих крим. правопорушень, а лише за умови, коли вони вчиняються шляхом привласнення чи зловживання службовим становищем, бо тільки у цих випадках діяння вчиняється за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю і, отже, наявна підстава для призначення цього покарання, визначена в ч. 2 ст. 55 КК;

3) якщо це додаткове покарання передбачено в санкції лише як *факультативне* до призначення, то питання про доцільність його застосування у кожному конкретному випадку вирішується *за розсудом суду* з урахуванням обставин справи та особи винного. Тобто, у цих випадках закон надає суду лише право, тобто встановлює можливість призначення цього додаткового покарання, якою суд може скористатися, а може і відмовитися від цього²⁰. При цьому у разі як призначення, так й непризначення цього додаткового покарання, рішення суду має бути мотивовано у вирокі.

2. Відповідно до ч. 2 ст. 55 КК з урахуванням характеру крим. правопорушення, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною

¹⁹ Слід, однак, урахувати, що відповідно до ч. 2 ст. 69 КК суд не може не призначити (повинен призначити) обов'язкове додаткове покарання у випадках засудження особи за крим. правопорушення, за яке в санкції передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 3 тис. н.м.д.г.

²⁰ Постанова Верховного Суду від 08.02.2018 р. у справі № 361/2704/16-к (провадження № 51-358 км 18.02). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72199331>.

діяльністю, особи винного та інших обставин справи (тобто за наявності підстави), позбавлення права як додаткове покарання може бути призначено *за розсудом суду* і у випадках, коли воно *не передбачене в санкції* статті Особливої частини КК (напр., за ч. 2 ст. 154, ч. 1 і 2 ст. 248, ч. 3 і 4 ст. 354 КК та ін.). У таких випадках рішення про призначення цього додаткового покарання приймається *за розсудом суду*, який спирається при цьому не на санкцію статті Особливої частини КК, а на підставу його застосування, встановлену в ч. 2 ст. 55 Загальної частини КК. Таке рішення має бути мотивовано у вироку з обов'язковим посиланням при цьому на ч. 2 ст. 55 КК.

3. Як додаткове покарання позбавлення права може бути призначено *за розсудом суду* і у тих випадках, коли воно передбачене в альтернативній санкції статті Особливої частини КК лише як *одне з основних покарань* (напр., за ч. 1 ст. 140, ч. 3 ст. 243, ч. 2 ст. 343 КК), але не призначається судом як основне покарання. Застосовуючи в таких випадках інший вид альтернативно передбаченого в санкції основного покарання, суд *має право* призначити позбавлення права як додаткове покарання. У таких випадках це додаткове покарання також призначається не за санкцією статті Особливої частини КК, у якій воно передбачено лише як одне з основних покарань, а на підставі ч. 2 ст. 55 КК з обов'язковим мотивуванням такого рішення у вироку.

4. За сукупністю крим. правопорушень позбавлення права як додаткове покарання може бути призначено як за одне з них, так і за декілька крим. правопорушень. У цих випадках суд повинен керуватися правилами, закріпленими в ст. 70 і ч. 4 ст. 72 КК, згідно з якими:

1) якщо це додаткове покарання призначено лише за одне з крим. правопорушень, що входять до сукупності, то згідно з ч. 3 ст. 70 КК воно приєднується на додаток до остаточно визначеного за сукупністю основного покарання;

2) якщо це додаткове покарання призначено за декілька окремих крим. правопорушень, то при визначенні остаточної міри додаткового покарання воно може бути як *поглинуте* більш тривалим за строком позбавленням права, призначеним за інше крим. правопорушення, так й *частково* або *повністю складається* з ним у межах санкції, що передбачає більш тривалий його строк, чи у межах, встановлених в ч. 1 ст. 55 КК. Але як поглинення, так й складання можливе у цих випадках лише за умови, якщо за окремі крим. правопорушення призначені такі різновиди цього додаткового покарання, які є *тотожними* і збігаються за характером їх правообмежень (напр., і за одне, і за інше крим. правопорушення призначено позбавлення права керувати транспортними засобами);

3) якщо ж за окремі крим. правопорушення призначені такі різновиди цього додаткового покарання, які є *різномірними* і не збігаються за характером правообмежень (напр., за ч. 2 ст. 134 КК забороняється займатися лікарською діяльністю, а за ч. 1 ст. 286 КК – керувати транспортними засобами), то при визначенні остаточної міри додаткового покарання обидва ці різновиди позбавлення права приєднують на додаток до остаточного визначеного основного покарання і кожне з них згідно з ч. 4 ст. 72 КК *виконується самостійному* без поглинення і складання між собою. Таке рішення обумовлено тим, що у ст. 55 КК позбавлення права сформульовано лише в загальній формі (тобто визначено лише в родових його рисах), тоді як окремий його вид (різновид) кожного разу визначається судом шляхом конкретизації правової заборони у вирокі. Таким чином, у разі призначення за окремі крим. правопорушення різномірних за характером правообмежень різновидів позбавлення права, по суті, призначаються різні його види. Тому за правилами ч. 4 ст. 72 КК вони не підлягають поглиненню і складанню між собою, а *виконуються самостійно*;

4) якщо за одне з крим. правопорушень призначається позбавлення права як додаткове покарання, а за інше – додаткове покарання іншого виду

(наприклад, штраф або конфіскація майна), то ці додаткові покарання приєднується без поглинення і складання між собою на додаток до основного, остаточно визначеного за сукупністю, і кожне з них згідно з ч. 4 ст. 72 виконується *самостійно*.

5. За сукупністю вироків позбавлення права як додаткове покарання може бути призначено або тільки за попереднім, або тільки за знову ухваленим вирок, або за обома цими вирокими. У цих випадках суд повинен керуватися правилами, закріпленими в ст. 71 і ч. 4 ст. 72 КК, згідно з якими:

1) якщо це додаткове покарання призначено тільки за попереднім вирок, то невідбута його частина згідно з ч. 3 ст. 71 КК приєднується на додаток до основного покарання, остаточно визначеного за сукупністю вироків. У такому ж порядку це додаткове покарання приєднується на додаток до основного покарання, остаточно визначеного за сукупністю вироків, якщо воно призначено лише за знову постановленим (новим) вирок;

2) якщо це додаткове покарання призначено за обома вирокими (раніше і знову постановленими), то згідно з ч. 4 ст. 72 КК вони також *виконуються самостійно* (без поглинення і складання між собою) за умови, якщо різновиди цього покарання є *різномірними* і не збігаються за характером правообмежень (напр., за одним з вироків особа позбавлена права займатися аматорським полюванням, а за іншим – керувати транспортними засобами);

3) якщо ж призначені за окремими вирокими види цього додаткового покарання є *тотожними* і збігаються за характером правообмежень (напр., і за одним, і за іншим вирокими особа позбавляється права керувати транспортними засобами), то остаточно його міра може бути визначена як шляхом повного чи часткового їх *складання* між собою у межах строку, встановленого у ч. 1 ст. 55 КК, так й шляхом *поглинення* – якщо за попереднім чи за новим вироким позбавлення права було призначено на

максимально можливий строк (3, 5, 10 або 15 років), встановлений у ч. 1 ст. 55 КК.

4) якщо за одним із вироків призначається позбавлення права як додаткове покарання, а за іншим – додаткове покарання іншого виду (напр., штраф або конфіскація майна), то ці додаткові покарання приєднується без поглинення і складання між собою на додаток до основного покарання, остаточно визначеного за сукупністю вироків, і кожне з них згідно з ч. 4 ст. 72 КК виконується самостійно.

Строки (межі) призначення позбавлення права. Позбавлення права і як основне, і як додаткове покарання належить до так званих *строкових* його видів, які відбуваються протягом певного проміжку часу, мінімальні та максимальні межі якого встановлені в ч. 1 ст. 55 Загальної частини КК і санкціях статей Особливої частини КК, а конкретна його міра (строк) визначається вирокіом суду.

1. За загальним правилом, встановленим в абз. 1 ч. 1 ст. 55 КК позбавлення права як основне покарання може бути призначено на строк від *двох до п'яти років*, а як додаткове – *від одного до трьох років*. Але в абзацах 2–5 ч. 1 ст. 55 КК закріплено і декілька *винятків* з цього загального правила стосовно тих його розмірів (строків), у яких може бути призначено позбавлення права як основне або і додаткове покарання, а саме:

1) в абз. 2 ч. 1 ст. 55 КК встановлено, що позбавлення права обіймати певні посади як *додаткове* покарання у справах, передбачених ЗУ від 16.09.2014 р. № 1682-VII «Про очищення влади»²¹, призначається на строк *п'ять років*. З цього законодавчого припису випливає, по-перше, що в даному випадку йдеться тільки про позбавлення права обіймати певні посади (без заборони займатися певною діяльністю) і, по-друге, при призначенні цього покарання у цих випадках його строк визначається в *абсолютно визначеному розмірі* – 5 років;

²¹ ВВР України. 2014. № 44. Ст. 2041.

2) в абз. 3 ч. 1 ст. 55 КК зазначено, що позбавлення права як *додаткове* покарання за вчинення крим. правопорушень проти виборчих прав і свобод громадянина, передбачених ст.ст. 157–160 КК, призначається на строк *п'ять років*. У санкціях зазначених статей це додаткове покарання теж встановлено і призначається судом в *абсолютно визначеному розмірі* – 5 років. В абсолютно визначеному розмірі воно передбачено і в ч. 1 (один рік), і в ч. 2 (три роки) ст. 203² КК;

3) в абз. 4 ч. 1 ст. 55 КК закріплено, що *додаткове* покарання як покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами призначається на строк до *десяти років*. Закон не вказує тут на який мінімальний строк може бути призначено це покарання, але системний аналіз положень абзаців першого і четвертого ч. 1 ст. 55 КК дає підстави для висновку, що мінімальний строк цього покарання у даних випадках також становить один рік;

4) в абз. 5 ч. 1 ст. 55 КК позбавлення права і як *основне*, і як *додаткове* покарання за вчинення крим. правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК, призначається на строк *від десяти до п'ятнадцяти років*. Саме в таких межах це покарання як основне передбачено в санкціях ч.ч. 1 і 2 ст. 111¹ КК і як додаткове – в санкціях ч.ч. 3–8 ст. 111¹ і в ст. 111² КК.

2. Якщо позбавлення права застосовується як *основне* покарання, то воно може бути призначено у межах тих його строків, які передбачені у відповідних санкціях статей Особливої частини КК і які, як свідчить їх аналіз, цілком відповідають мінімальним та максимальним його межам, встановленим в абз. 1 ч. 1 ст. 55 КК.

3. Якщо це покарання як *додаткове* не передбачено в санкції статті Особливої частини КК і застосовується на підставі ч. 2 ст. 55 КК, то у таких випадках суд повинен його призначати у межах тих строків, які встановлені в ч. 1 ст. 55 КК.

4. Якщо це додаткове покарання застосовується за відповідною санкцією статті Особливої частини, то воно може бути призначено у межах тих строків, які визначені в цій санкції і які повинні відповідати мінімальним і максимальним його межах, встановленим в абзацах 1–5 ч. 1 ст. 55 КК. Аналіз цих санкцій свідчить, що в переважній більшості з них мінімальні та максимальні строки цього покарання відповідають тим його межах, які встановлені для нього в абзацах 1–5 ч. 1 ст. 55 КК. Але в Особливій частині КК наявні *п'ять* санкцій, у яких максимальний строк цього додаткового покарання виходить за ті максимальні його межі, що визначені для нього в абз. 1 ч. 1 ст. 55 КК. Так, у санкції ч. 2 ст. 206 КК воно встановлено на строк від двох до чотирьох років; у ч. 3 ст. 206 КК – від трьох до п'яти років; у ч. 4 ст. 220¹, ст. 220² та ч. 1 ст. 365² КК – до десяти років. Між тим, встановлена в абз. 1 ч. 1 ст. 55 КК саме для випадків вчинення крим. правопорушень, передбачених цими статтями КК, максимальна межа цього додаткового покарання становить лише 3 роки. Отже, у даних випадках наявна певна колізія, оскільки санкції зазначених статей Особливої частини КК суперечать приписам ч. 1 ст. 55 Загальної частини КК.

При розв'язанні цієї колізії необхідно виходити з того, що у санкціях статей Особливої частини КК лише перелічуються ті види покарань (основні і додаткові), які можуть бути призначені судом за конкретне крим. правопорушення і встановлюються такі їх розміри (строки), які не виходять за мінімальні та максимальні їх межі, окреслені в нормах Загальної частини КК. Тоді як у нормах Загальної частини КК врегульовані підстави, порядок, особливості застосування окремих видів покарань, визначені мінімально та максимальною допустимі межі їх призначення, з обов'язковим дотриманням яких вони і мають бути закріплені в санкціях статей Особливої частини КК. Звідси випливає, що санкції статей Особливої частини КК, які базуються на нормах Загальної частини КК, не можуть їм суперечити, а повинні цілком відповідати їх приписам. Тому у випадках, коли зміст санкції статті

Особливої частини КК суперечить приписам норм Загальної частини КК, пріоритет (перевагу) при розв'язанні такої колізії необхідно віддавати нормам Загальної частини КК. Такий висновок впливає й із загальних засад призначення покарання, у яких зазначається, що суд призначає покарання не тільки у межах санкції статті Особливої частини КК (п. 1 ч. 1 ст. 65 КК), а і відповідно до (з обов'язковим врахуванням) положень Загальної частини КК (п. 2 ч. 1 ст. 65 КК)²². Саме такого висновку дійшов і Верховний Суд, коли зазначив, що «норми Особливої частини КК України мають базуватися на нормах Загальної частини цього Кодексу. Про це законодавець спеціально зазначив у ст. 65 КК України, якою встановлено загальні засади призначення покарання. Згідно з ч. 1 цієї статті суд призначає покарання не тільки в межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин..., але й відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу. З огляду на ці положення закону суд при призначенні покарання повинен врахувати не тільки межі караності діяння, встановлені у відповідній санкції Особливої частини КК України, а й ті норми Загальної частини цього Кодексу, в яких регламентуються цілі, система покарань, підстави, порядок та особливості застосування окремих його видів, а також регулюються інші питання, пов'язані з призначенням покарання, здатні вплинути на вибір (обрання) судом певних його виду і міри...»²³.

Отже, у разі засудження особи за тими статтями КК, в санкціях яких позбавлення права передбачено у таких максимальних його межах, які не відповідають (суперечать) приписам ч. 1 ст. 55 КК, суд повинен визначити його строк, спираючись не на санкцію, а на положення ч. 1 ст. 55 КК і

²² Див.: Тютюгин В. И. Соотношение норм Общей части УК Украины и санкций статей Особенной части. *Проблеми законності*: Респ. міжвідом. наук. зб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2006. Вип. 77. С. 105–112; Євдокімова О. В. Чергові «новели» кримінального законодавства. *Юрид. наук. електронний журнал*. № 5/2015. С. 181–183. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2015/5_2015.pdf#page=181.

²³ *Вісник ВСУ*. 2011. № 8. С. 9–11; 2011. № 11. С. 19–21; *Практика застосування Верховним Судом України положень Загальної частини Кримінального кодексу України* [уклад. О. П. Горох]; за заг. ред. А. А. Музики. К.: «Центр учбової літератури», 2017. С.431–439.

повинен обрати міру цього покарання у такому максимальному розмірі, який дорівнює його максимальній межі, встановленій в цій нормі.

6. У ч. 3 ст. 55 КК закон встановлює особливості обчислення строку позбавлення права як додаткового покарання залежно від виду того основного покарання, до якого воно приєднується на додаток:

1) якщо це додаткове покарання приєднується на додаток до арешту (ст. 60 КК), обмеження волі (ст. 61 КК), тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК) або позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК) – воно поширюється на увесь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, встановлений вироком суду. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання. Таким чином, у цих випадках заборона обіймати певні посади або займатися певною діяльністю розповсюджується на строк і основного, і додаткового покарання;

2) якщо це додаткове покарання приєднується на додаток до інших видів основних покарань (ст.ст. 53, 56–58 КК), а також у разі його призначення до реального відбування на підставі ст. 77 КК при одночасному звільненні засудженого від основного покарання з випробуванням (ст.ст. 75, 79, 104 КК), – додаткове покарання обчислюється з моменту набрання законної сили вироком. Тобто, у цих випадках додаткове покарання виконується паралельно з основним чи з іспитовим строком. При цьому воно може бути більш-менш тривалим чи дорівнювати строку основного покарання або тривалості іспитового строку.

Таким чином, підводячи підсумок, можна визначити, що *позбавлення права – це спеціальний, строковий і «змішаний» вид покарання, яке полягає у позбавленні засудженого його суб'єктивного права на посаду, яку він обіймав, або на службу, професійну чи іншу спеціальну діяльність, якою він займався під час вчинення крим. правопорушення, а також у тимчасовому обмеженні його правоздатності – можливості обіймати певні посади чи*

займатися певною діяльністю протягом строку, встановленого вироком суду, яке як основне покарання може бути призначено за умови, коли воно безпосередньо передбачено в санкції статті Особливої частини КК, а як додаткове, коли воно зазначено в санкції або не передбачено в ній і застосовується на підставі ч. 2 ст. 55 КК у випадках вчинення крим. правопорушення за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю.

Звільнення від позбавлення права. Види звільнення від позбавлення права, призначеного як основне або як додаткове покарання, передбачені в ст.ст. 74, 79–82, 85–87 КК.

1. Відповідно до ч. 2 ст. 74 КК особа, засуджена до позбавлення права як основного чи додаткового покарання за діяння, караність якого законом усунена, підлягає *безумовному* та *остаточному* звільненню від цього покарання.

2. За ст. 79 КК вагітна жінка або жінка, яка має дитину віком до семи років, засуджена до основного покарання у виді обмеження чи позбавлення волі і такого додаткового як позбавлення права, може бути звільнена судом від відбування як основного, так й додаткового покарання з випробуванням²⁴. Таке звільнення: а) є *умовним* – на період іспитового строку перед особою висуваються певні вимоги (ч.ч. 2, 5 та 6 ст. 79 КК); б) є *факультативним* – суд має право, але не зобов'язаний його застосувати); в) може бути як *повним* – зі звільненням від основного і від додаткового покарання), так й *частковим* – зі звільнення тільки від основного покарання); г) здійснюється у *два етапи* – на першому суд звільняє від покарання і встановлює іспитовий строк, а на другому – після закінчення іспитового строку приймає остаточне рішення про звільнення від відбування покарання.

3. За ст. 80 КК особа *остаточо* і *безумовно* звільняється від відбування позбавлення права, призначеного як основне покарання, якщо з

²⁴ Таке звільнення виключається у разі засудження жінки до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий (ч. 5 ст. 12 КК) і особливо тяжкий (ч. 6 ст. 12 КК) злочини, а також за корупційні чи пов'язані з корупцією крим. правопорушення.

дня набрання законної сили обвинувальним вироком його не було виконано протягом 2-х років (п. 1 ч. 1 ст. 80 КК) і перебіг строків даності не зупинявся (ч. 3 ст. 80 КК) та не переривався (ч. 4 ст. 80 КК). Якщо позбавлення права було призначено як додаткове покарання, то воно не впливає на тривалість строків давності, бо згідно з ч. 2 ст. 80 КК вони визначаються основним покаранням, призначеним судом.

4. Умовно-дострокове звільнення від відбування такого основного покарання як позбавлення права законом не передбачено. Що стосується цього покарання як додаткового, то згідно з ч. 1 ст. 81 КК особу може бути умовно-достроково звільнено *повністю* або *частково* і від відбування такого додаткового покарання як позбавлення права²⁵. Таке звільнення є *факультативним* – суд має право, але не зобов'язаний його застосовувати і *умовним* – невідбута частина як основного, так й додаткового покарання є своєрідним іспитовим строком, порушення умов якого тягне за собою наслідки, передбачені ч. 4 ст. 81 КК.

5. При умовно-достроковому звільненні від відбування додаткового покарання у виді позбавлення права таке звільнення може бути застосовано:

1) одночасно з умовно-достроковим звільненням від основного покарання. У цьому випадку особа звільняється або від усього строку додаткового покарання, – якщо останнє ще не відбувалося засудженим (напр., у разі його приєднання на додаток до позбавлення волі), або від невідбутої його частини, – якщо частина його строку була вже відбута (напр., у разі його приєднання на додаток до виправних робіт);

2) після умовно-дострокового звільнення від основного покарання, якщо в одночасному звільненні від додаткового було відмовлено судом;

3) після повного відбуття засудженим основного покарання²⁶.

²⁵ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 20.04.2002 р. № 2 «Про умовно-острокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) / упоряд.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків: Право, 2011. С. 146.

²⁶ Там само.

6. Заміна невідбутої частини такого основного покарання як позбавлення права більш м'яким покаранням законом не передбачена. Що стосується цього покарання як додаткового, то згідно з ч. 2 ст. 82 КК у разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким засуджений *одночасно* може бути звільнений і від додаткового покарання у виді позбавлення права. Таке звільнення є *остаточним, безумовним*²⁷ і *повним*, оскільки додаткове покарання ще не відбувалось засудженим.

7. Згідно зі ст. 85 КК на підставі закону про амністію або акта про помилування засуджений (за винятком тих, до яких амністія не застосовується) може бути *повністю* або *частково* звільнений від основного і додаткового покарань. Ці положення закону поширюються і на осіб, засуджених до такого основного чи додаткового покарання як позбавлення права. У той же час особи, засуджені за крим. правопорушення, перелік яких наведено у ч.ч. 2 ст.ст. 86 і 87 КК, можуть бути звільнені за амністією чи за актом помилування лише після фактичного відбуття ними частини строку покарання, встановленої в ч. 3 ст. 81 КК.

Таким чином, звільнення особи від відбування покарання за амністією чи за актом помилування є *безумовним* і *остаточним* і може бути як *повним*, так й *частковим*. Тому, звільняючи особу за амністією від усього чи частини строку основного покарання, суд *на свій розсуд* вирішує питання про її звільнення і від додаткового покарання, бо, як зазначив Верховний Суд, «...застосування чи незастосування амністії до додаткового покарання є правом, а не обов'язком суду, реалізація якого належить до його дискреційних повноважень»²⁸.

При застосуванні *індивідуальної* амністії, яка застосовується щодо конкретної особи, не виключається і можливість заміни призначеного такій особі більш суворого виду основного покарання (чи частини його строку)

²⁷ Там само.

²⁸ Постанова Верховного Суду від 17.05.2018 р. у справі № 492/884/16-к (провадження № 51-1919 км 18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74265706>.

таким більш м'яким видом основного покарання як позбавлення права, але лише за наявності підстави застосування останнього, встановленої у ст. 55 КК²⁹.

Згідно з ч. 2 ст. 98 КК до *неповнолітніх* позбавлення права може бути застосоване лише як *додаткове* покарання у тих його межах, які встановлені в ч. 1 ст. 55 КК.

Порядок та умови *виконання* позбавлення права врегульовані ст.ст. 30–35 КВК.

Ухилення від позбавлення права, призначеного як основне чи додаткове покарання, яке полягає у невиконанні засудженим обов'язків, передбачених ст. 34 КВК, є крим. правопорушенням проти правосуддя і тягне за собою відповідальність за ч. 1 ст. 389 КК.

Умови *погашення судимості* при засудженні до позбавлення права як основного чи додаткового покарання, встановлені в ст. 89 КК, згідно з якою:

1) якщо при звільненні особи від відбування основного покарання з випробуванням (ст.ст. 75, 79, 104 КК) строк призначеного до реального відбування додаткового покарання у виді позбавлення права перевищує тривалість іспитового строку, – судимість погашається з дня відбуття цього додаткового покарання (п.п. 1 і 2 ст. 89 КК);

2) якщо позбавлення права як основне чи додаткове покарання призначено за вчинення *крим. проступку*, – судимість погашається з дня відбуття цього покарання (п. 2¹ ст. 89 КК);

3) якщо позбавлення права як основне покарання призначено за вчинення *злочину*, – судимість погашається через *один рік* з дня відбуття цього покарання (п. 5 ст. 89 КК);

г) якщо позбавлення права призначено як додаткове покарання, то воно не впливає на тривалість строків погашення судимості. У випадках, якщо це додаткове покарання перевищує строк основного покарання (напр.,

²⁹ Стаття 2 ЗУ № 392/96-ВР від 01.10.1996 р. «Про застосування амністії в Україні».

виправних робіт) чи відбувається після відбуття основного покарання (напр., позбавлення волі), – перебіг строку погашення судимості обчислюється з дня відбуття цього додаткового покарання.

Рекомендована література

1. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. С. 393–406, 407–452, 453–501.
2. Горох О. П. Умовно-дострокове звільнення від відбування додаткового покарання: теоретичні та прикладні проблеми. *Наука і правоохорона*. 2014. № 2(24). С. 162–167.
3. Євдокімова О. В. Чергові «новели» кримінального законодавства. *Юрид. наук. електронний журнал*. 2015. № 5. С. 181–183. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2015/5_2015.pdf#page=181.
4. Загинець З. А. Суб'єкт ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавлення волі: окремі проблемні питання. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2018. Вип. 7. С. 163–173.
5. Кочуріна Д. В. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як оптимальний вид покарання за необережні злочини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 180–184.
6. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины. Харьков: Изд-во «ФИНН», 2009. 344 с.
7. Титаренко С. С. Аналіз санкцій статей 205-1, 206, 206-2 КК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 4 (80) С. 119–127.
8. Тютюгін В. И. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву. Харьков: «Вища школа», изд-во при Харьк. ун- те. 1982. 145 с.